

'Hoe minder honden in de stad, hoe beter'

Honden in het vizier van Antwerpse en Brusselse beleidsmakers (1826–1914)

Christophe Bellens

In 2019 werd bij graafwerken in het Rivierenhof in Borgerhout een macabere vondst gedaan. Het Agentschap Onroerend Erfgoed vond in kuilen overblijfselen terug van minstens 284 honden en 24 katten uit het begin van de twintigste eeuw.¹ Het massagraf is het eerste fysieke bewijs voor verdelgingscampagnes tegen straathonden van de vroeg-twintigste eeuw. Desondanks heeft de hond zijn aanwezigheid in de moderne stad kunnen verankeren. Dit roept vragen op. Hoe kwamen die verdelgingscampagnes tot stand? Hoe veranderde de positie van de hond in de straten van de laatnegentiende-eeuwse stad?

De stedelijke ruimte in de tweede helft van de negentiende eeuw veranderde sterk. Voor honden was dit niet anders.² Zintuiglijke prikkelingen en emoties die ontstonden bij het contact tussen stedelingen en dieren lagen aan de basis van beleidsreacties. Daarom wordt bij het doornemen van het bronmateriaal de weergave en gebruik van emoties en zintuiglijke prikkelingen geanalyseerd. Inwoners en beleidsmakers reageerden immers op angst en medelijden om 'moral panics' aan te pakken.³ Daarom moeten volgende vragen centraal worden gesteld: wie neemt de ervaring waar? Is er een verandering in die waarneming in plaats en tijd? Hoe wordt de waarneming geïnstrumentaliseerd door beleidsmakers en drukingsgroepen om het uitzicht en beleving van de stad te veranderen? Gelijkaardig mogen emoties niet als iets universeels en onveranderlijk gezien worden. Een emotie is nooit zuiver een biologische of chemische reactie.⁴ De emotie wordt gevormd, uitgedrukt of onderdrukt in een bepaalde taal en cultuur. Elke cultuur in plaats en tijd heeft bijgevolg haar eigen register waarin emoties worden uitgedrukt.

1 G. Vynckier e.a., *Honderden honden in het Antwerpse Rivierenhof. Eindverslag van een toevalsvondst* (Brussel: 2021) 34–39.

2 Voor een overzicht van Europese onderzoek naar de veranderende positie van honden en andere dieren in Europese grootsteden zie de bundel P. Atkins (red.), *Animal Cities: Beastly Urban Histories* (Farnham: 2012).

3 S. Hallsworth, 'Then they came for the dogs!'. *Crime, Law and Social Change*, 55/5 (2011), 391–403.

4 M. Susan, 'Current Emotion Research in History: Or, Doing History from the Inside Out', *Emotion Review*, 3/1 (2011), 118.

Uiteraard laten dieren zelf geen geschreven bronnen na, maar de percepties over honden zijn te reconstrueren door onder meer gemeenteraadsverslagen, nieuwsartikels, fotomateriaal en literatuur. Zo kan de sociale omgeving waarbinnen dieren zich tussen mensen kunnen begeven worden gereconstrueerd.⁵

Het eerste deel van de tekst beschrijft de angst die bestond rond honden en hondsdolheid in de Belgische grootsteden Antwerpen en Brussel. Het tweede deel overloopt de debatten rond het matigen van dit gevaar van de eerste grote uitbraak van hondsdolheid in de Belgische periode tot de Eerste Wereldoorlog. Ten slotte beschouwen we de reductie van het aantal straathonden.

Angst voor honden: 'Hoe minder honden in de stad, hoe beter'

Keizerin Maria-Theresia vaardigde in 1772 een ordonnantie uit waardoor honden moesten geregistreerd worden bij de lokale besturen om hen zo te belasten.⁶ Die belasting bleef ook doorleven doorheen de omwentelingen en in de Belgische wetgeving. In Antwerpen en Brussel werd zo tot enkele decennia geleden een provinciale belasting op honden geheven.⁷

Toch bleven honden in groten getale aanwezig in de steden en werden ze door veel vooraanstaande inwoners als problematisch ervaren. Cornelis Van Put, lid van de Meetingpartij en burgemeester van Antwerpen van 1863 tot 1872, stelde op een verhitte gemeenteraadsdiscussie over hondsdolheid in september 1868: 'Ik zeg niet alleenlijk: hoe minder honden er langs de straten zwerven, hoe beter; ik voeg erbij: hoe minder honden er in de stad zijn, hoe beter.'⁸ De Antwerpse burgemeester was niet de enige die de positie van de hond in de stad in vraag stelde. De afkeer van honden kwam voort uit de angst voor hondenbeten en bovenal hondsdolheid. Honden waren immers niet enkel de huisdieren van eigenaars met een sterke sociaaleconomische positie.⁹ Als lastdieren kwamen ze van buiten de stad om bijvoorbeeld melk te vervoeren. Rijkere stedelingen vreesden de landelijke karrenhonden die waakten over de waren omdat ze agressief waren tegen onbekenden.¹⁰ Liberaal Antwerps gemeenteraadslid Van Peborgh, lid van *De Koninklijke Antwerpsche Maatschappij tegen de Wreedheid jegens de Dieren*, stak dit op het feit dat ze mishandeld werden door 'ruwe en onmenselijke lieden.'¹¹ Bovendien zou de grote vracht die het dier moest voorttrekken neigingen tot gewelddadigheid opwekken. Daarnaast zwierf een grote groep honden echter door de straten zonder eigenaar.

De angst voor hondsdolheid was niet beperkt tot de Scheldestad. In heel Europa zochten medici en beleidsmakers naar oplossingen om de ziekte in te dammen en te genezen.¹² Hondsdolheid, razernij ofwel rabiës had een monsterlijke status vanwege het gebrek aan een medisch antwoord, hoewel een zeldzame uitbraak van hondsdolheid maar een fractie van het aantal slachtoffers maakte van een cholera-uitbraak. Gemeenteraadsverslagen en kranten meldden doorheen de decennia dat er ongerustheid ontstond bij de bevolking nadat er een uitbraak van razernij was vastgesteld in de stad. De angst werd versterkt door sensationele verhalen: 'Vrijwillig naar het gasthuis overgebracht, overviel hem weldra de razernij in den hevigsten graad, en dan vreesde men voor het ergste. In zijne kamer beet hij alles aan stukken, zijne kleeren, zijne bedding, de meubels, en intusschen deed hij de ijselijkste kreten hooren. Met groote moeite hield men hem gevangen. De vensters werden dichtgetimmerd, de deuren gebarricadeerd.'¹³ Het katholieke Handelsblad voegde daarbij toe dat de man, in tegenstelling tot

5 P. Stabel en M. Wagenaar, 'Stadsgeschiedenis. Uitgangspunten van een nieuw tijdschrift', *Stadsgeschiedenis*, 1/1 (2006) 2.

6 Vynckier e.a., *Honderden honden*, 165.

7 Gemeenteblad Brussel (verder GB) (21 maart 185), Deel I, 231. Gemeenteblad Antwerpen (verder GA), Deel I, 81.

8 GA, (5 september 1868), Deel II, 281.

9 Op basis van de hondenbelasting in de provinciearchieven zou een reconstructie gemaakt kunnen worden van het hondenbezit.

10 G. Raal, 'Een Hondenvijand', *Het handelsblad* (31 december 1913), 2. GB (3 augustus 1868), Deel II, 68.

11 L. Van Peborgh, *Verhoog aan de heeren voorzitter en leden van den gemeenteraad aangaande de verordening op het inspannen van honden*, (Antwerpen: 1898), 2.

12 N. Pemberton en M. Worboys, *Mad Dogs and Englishmen: rabies in Britain, 1830-2000* (Basingstoke 2007) 1,9.

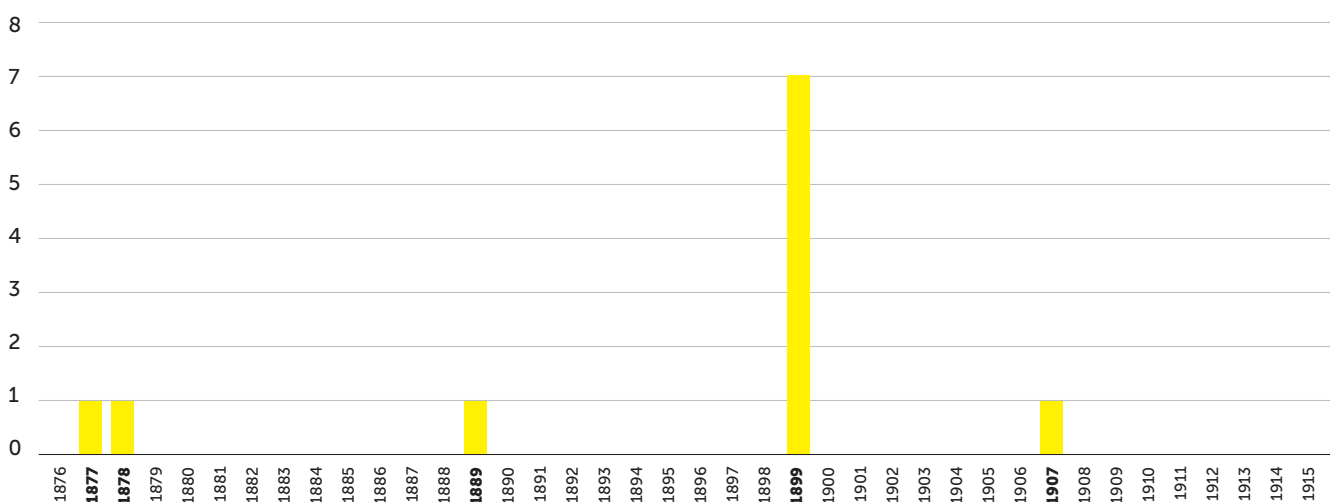
13 S.N., 'Razernij', *Het handelsblad* (11 juli 1880), 2.

anderen, niet op bedevaart was gegaan naar Saint-Hubert. Er leefde dus ook veel bijgeloof rond de toen raadselachtige ziekte.

Dat de angsten enigszins overdreven waren, werd geregeld onderkend. Léopold de Wael, liberaal Antwerps burgemeester tussen 1872 en 1892, stelde 11 jaar later dat de angst voor hondsdolheid overdreven was: 'Ik maak gebruik van deze gelegenheid om eenige inlichtingen te verstrekken, die, zoo ik hoop, van aard zullen zijn om den schrik weg te nemen die ontstaan is door de in onze stad plaats gehad hebbende gevallen van dolheid. Naar officieele verslagen, werd van 1 januari 1878 tot heden (15 maart 1879, C.B.) 12 gevallen van hondsdolheid bestadigd (bij honden, C.B.) [...]. Dat is zekerlijk geen schrikbarend getal, in verhouding met de bevolking onzer stad. Hoe of het zij, bestaat er een gevaar. Dat gevaar moet verdwijnen, in zoover mogelijk, en daarom dienen geene middelen gespaard. Gij ziet dus, Mijnheren, volgens de officieele stukken, dat het zoo erg niet is als men wel zegt.'¹⁴

14 GA (15 maart 1879), Deel I, 195–196.

Grafiek 1. Aantal dodelijke slachtoffers in Antwerpen door hondsdolheid (1876–1915)

Aantal dodelijke slachtoffers in Antwerpen door hondsdolheid (1876–1915). Telkens als de uitbraak één inwoner fataal afliep, boog de gemeenteraad zich over de reglementen. Bron: zelf samengesteld uit gemeentebleden Antwerpen 1877–1916.

De jaarverslagen in de gemeentebleden meldden waaraan de Antwerpenaren stierven. Tussen 1876 en 1915 kwamen 11 personen om door hondsdolheid, negen mannen en twee vrouwen. Bij de grootste uitbraak in 1899 werd aan censuur gedaan. Zo meldde Het Handelsblad: 'Om het publiek niet te verontrusten was een geval van razernij, voorgekomen bij eene vrouw van 't havenkwartier, die door een razenden hond gebeten was en vervolgens stierf niet publiek gemaakt. Een blad onzer stad heeft die kieschheid niet gehad en heeft het treurige geval over dak en gevel uitgeschreeuwd.'¹⁵ Puur rationeel gezien was de impact op de menselijke populatie beperkt. De emoties liepen echter hoog op waardoor de overheid ingreep.

15 S.N., 'Razernij', *Het handelsblad* (20 januari 1889), 2.

Brusselse halsbanden en Antwerpse muilbanden

Naast het heffen van belastingen en een verplichte registratie werd ook op andere manieren preventief ingegrepen. Artikel één van het Brabantse reglement uit 1842 bepaalde dat honden niet mochten *zwerfen* op openbare plaatsen.¹⁶ Door de aanwezigheid van vele loslopende honden in de steden

16 GB (20 april 1854), Deel I, 153–154.

bestond er immers een gevoel van een 'bestendig gevaar'.¹⁷ Vele Brusselse hondeneigenaars lieten hun honden echter *zwerfen* om ze enkele uren later terug binnen te nemen. Jules Anspach, liberaal Brussels burgemeester tussen 1863 en 1879, beschreef deze praktijk als zeer betreurenswaardig omdat hondsdelheid opgelopen kon worden in die onbewaakte periode.¹⁸ Deze regel was dus dode letter. Nochtans was het risico niet min. Artikel twee van het reglement bepaalde dat zwerfende honden werden gedood als ze geen halsband droegen met de naam en woonplaats van de eigenaar. Als de zwerfende hond wel een correcte halsband droeg, werd hij meegenomen naar het hondenhok waar de hond opgehaald kon worden binnen de 48 uur tegen 6 frank boete. Anspach vond het reglement '[...] trop rigoureuse en temps ordinaire'.¹⁹ Tot de landelijke uitbraak van 1868 was de maatregel dan ook in onbruik geraakt.

In Antwerpen ging men een stap verder door het gevaar van de hond theoretisch te willen uitschakelen. Antwerpse honden moesten volgens het reglement van 1826 gemuilband zijn tussen 1 mei en 1 september. Tot het midden van de negentiende eeuw bestond het oordeel dat hondsdelheid spontaan ontstond in droge periodes.²⁰ Op 1 april 1868 ging in Antwerpen de verplichting tot muilbanden vervroegd in door de verspreiding van hondsdelheid in het land. De verplichting werd in september verlengd tot 31 september. Antwerps gemeenteraadslid Ceulemans van de Meetingpartij stelde: 'Laat ons hen nog een maand straffen.' De meer liberale schepenen Van Honsem voegde na de stemming, die een nipte meerderheid opleverde, toe: 'Arme dieren!'²¹ Hierbij wordt het duidelijk dat ook in Antwerpen er debat was over het ingrijpen van de overheid in de schemerzone tussen het openbaar domein en het gezinsleven. De burgemeesters van Antwerpen en Brussel verdedigden hun maatregelen door te wijzen op hun plicht om de bevolking te beschermen en 'niet moesten bekreunen om het belang der honden'.²² Antwerpen bleef daardoor in 1868 een jaar langer gespaard van de hondsdelheid die in vele Belgische gemeenten voorkwam.²³

Een nieuwe maatregel: honden aan de leiband?

In Brussel besloot men door de uitbraak van hondsdelheid in 1868 om het geweer van schouder te veranderen. In de gemeenteraadzitting van 20 april stelde burgemeester Anspach nog: 'J'hésite à faire plus, à l'exemple de quelques villes du pays, où les chiens sont en quelque sorte mis hors la loi (*on rit*). Certaines administrations communales ont donné ordre de tuer les chiens sur place lorsqu'ils ne sont pas tenus en laisse; Cela n'est pas en harmonie avec la douceur de nos mœurs'.²⁴ Nog geen twee weken later, nadat enkele kinderen en een politieagent waren gebeten door een razende hond, nam de burgemeester wel die strengere maatregel. De honden moesten voortaan aan een leiband over het openbaar domein worden uitgelaten. Trekdiere van hondenkarren moesten wel gemuilband zijn aangezien zij niet aan een leiband zaten. Toch voelde liberaal Brussels gemeenteraadslid Weber zich niet geheel veilig door enkel een leiband te verplichten. Een onaangenaam gevoel overviel hem als hij op straat langs een aangeliijnde hond passeerde.²⁵ Op 16 mei werd de mogelijkheid gegeven aan de hondeneigenaars om de leiband achterwege te laten als ze hun hond voorzagen van een muilband en deze lieten keuren op het politie-commissariaat.²⁶

Brussels burgemeester Anspach bemerkte dat eens de hondsdelheid weer uit de stad zou verdwijnen hij de nodige vrijheid terug zou geven aan de honden.²⁷ Hondeneigenaars verzetten zich namelijk tegen zowel het

17 GA (15 maart 1879), Deel I, 195. GB (18 februari 1868), Deel I, 71.

18 GB (9 maart 1868), Deel I, 83. Ook in 1829 boog het Brussels regentschap over de kwestie. S.N., 'Pays-Bas', *Le Catholique des Pays-Bas* (14 april 1829), 1.

19 'te streng in gewone tijden'. GB (15 juni 1868), Deel I, 244.

20 GB (9 maart 1854), Deel I, 153.

21 GA (5 september 1868), Deel II, 281–288. Van Honsem was verkozen op de lijst van de Meetingpartij maar zou in 1969 overstappen naar het doctrinair-liberale kamp.

22 GA (5 september 1868), Deel II, 284. GB (3 augustus 1868), Deel II, 68.

23 GA (12 april 1869), Deel I, 453.

24 'Ik aarzel om meer te doen, zoals sommige steden in het land, waar honden min of meer buiten de wet staan (men lacht). Sommige gemeentebesturen hebben opdracht gegeven om honden ter plekke te doden als ze niet aangeliijnd zijn; Dit is niet in harmonie met de zachtheid van onze zeden.'

25 GB (11 mei 1868), Deel I, 208–211.

26 GB (15 juni 1868), Deel I, 220.

27 GB (11 mei 1868), Deel I, 210.

Melkboerin met hondenkar wordt geverbaliseerd wegens het ontbreken van muilbanden, 1895. Bron: Felixarchief.

Hond met muilband rust uit voor zijn melkkar ca.1860. Het verdwijnen van de hondenkar in de twintigste eeuw door technologische vooruitgang zorgde ervoor dat de hond in het straatbeeld enkel een huisdier werd. Bron: Felixarchief.

muilbanden als het verplichten van een leiband. Dit verzet werd versterkt door een publicatie van *Le conseil supérieur d'hygiène* in verschillende kranten.²⁸ De medische raad stelde dat de muilband en leiband zelf een gevaar vormden, omdat ze hondsdoelheid zouden veroorzaken.²⁹ Burge-meester en gemeenteraadsleden konden het advies van dit orgaan niet naast zich neerleggen en stelden nogmaals nieuwe regels op. Op 10 augustus 1868 werd besloten dat honden niet langer verplicht aan de leiband moesten.³⁰ Wel moest de hond een halsband aan met naam en woonplaats van de eigenaar zoals voorheen. Honden die na zonsopgang geen halsband droegen, werden onmiddellijk gedood omdat ze een gevaar vormden voor de wandelaars en de politieagenten die het dier moesten vangen.

Naast de medische experts, beïnvloedde de publieke opinie het veranderende karakter van de regels. Brussels burgemeester Anspach zei dat de inwoners weigerachtig stonden tegenover een verplichte uniforme muilband van ijzer of koper zoals in Antwerpen en Pruisen.³¹ Mogelijk voelden de Brusselaars zich door zo'n reglement aangevallen op hun liberale vrijheden zoals in Londen.³² Volgens Howell, die de Londense debatten rond muilkorven bestudeerde, valt de rol van de vrouw op bij het protest tegen de muilband. Het aandoen van een muilband telkens de familiehond buitengelaten moest worden vergde immers moeite en tijd. Bovendien bemoeilijkte het de ademhaling van de hond, wat volgens sommige raadsleden zelf razernij teweegbracht. Daarnaast hadden dergelijke maatregelen een onliberale bijklank. De Brusselaars zouden volgens Anspach 'niet passief blijven' bij een verplichting tot uniforme muilbanden zoals in het absolutistische Pruisen. Concreet kreeg het protest in Brussel vorm in protestbrieven geschreven aan de burgemeester. Eén van deze brieven bevatte zelfs een doodsb bedreiging gericht aan de liberale burgemeester.³³

De nieuwe hoofdstedelijke bevindingen en regelgeving kwamen al gauw in de Antwerpse gemeenteraad ter sprake. Het voorstel werd echter afgewezen

28 S.N., 'Fait Divers', *Le Bien Public* (16 juli 1868), 2.

29 GB (3 augustus 1868), Deel II, 69–70.

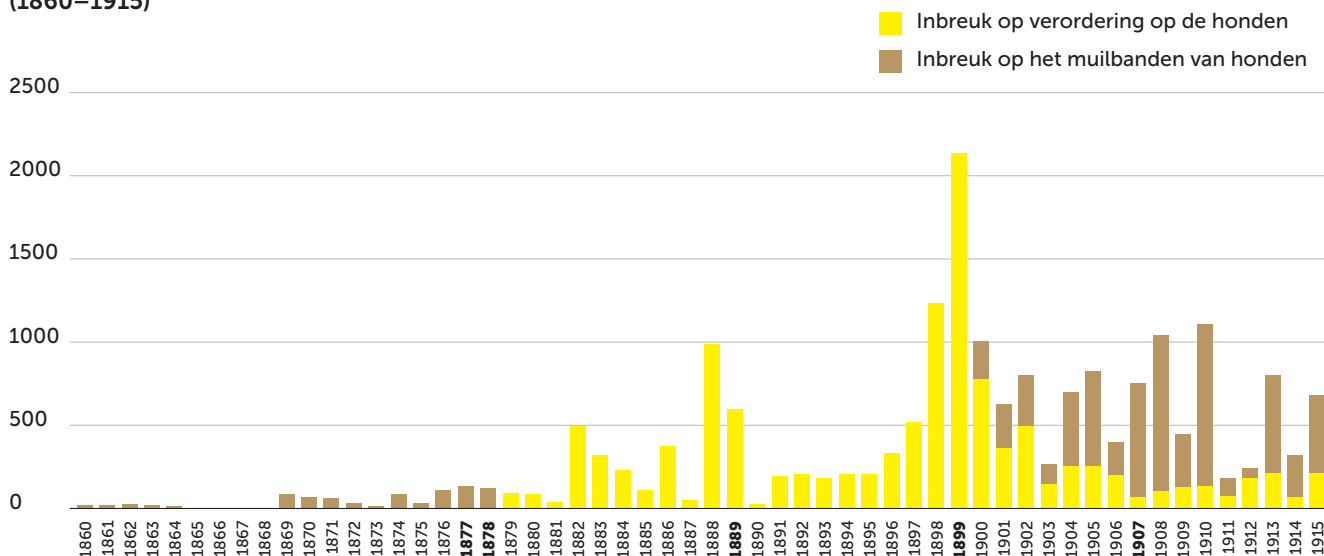
30 GB (10 augustus 1868), Deel II, 96–97.

31 GB (11 mei 1868), Deel I, 210.

32 P. Howell, 'Between the Muzzle and the leash: Dog-walking, Discipline, and the Modern City', in: P. Atkins (red.), *Animal Cities: Beastly Urban Histories* (Farnham: 2012), 223–231.

33 GB (11 mei 1868), Deel I, 211.

Grafiek 2. Processen-verbaal opgesteld in Antwerpen voor het niet naleven van het muilbanden van de honden (1860–1915)

Processen-verbaal opgesteld in Antwerpen voor het niet naleven van het muilbanden van de honden (1860–1915). Bron: zelf samengesteld uit gemeentebladen Antwerpen 1861–1916.

omdat de link tussen muilbanden en het krijgen van hondsdolheid bij Antwerpse medici in 1868 geen steun genoot.³⁴ Antwerps gemeenteraadslid Rul van de Meetingpartij sprak uit eigen ervaring over '[...] un danger permanent pour les habitants' dat niet-gemuilbande honden met zich meebrachten.³⁵ Van Honsem besloot dat de meerderheid louter stemde uit de schrik voor de honden.

34 GA (5 september 1868), Deel II, 283.

35 GA (20 april 1868), Deel II, 286–287.

De medische raad stelde dat de muilband en leiband zelf een gevaar vormden, omdat ze hondsdolheid zouden veroorzaken.

Pas tijdens het burgemeesterschap van Léopold de Wael zouden de ideeën uit de hoofdstad ingang vinden in Antwerpen. In november 1878 verwondde een bulldog een paard 'van een begoede burger'.³⁶ Omdat de hond geen halsband droeg met de naam van de eigenaar, kon de schade niet verhaald worden op de eigenaar. Liberaal gemeenteraadslid Van Leries wou daarom een nieuw reglement laten opstellen dat verplichtte om alle bulldoggen, die toenamen in de stad, aan een leiband uit te laten. Aan de andere kant zouden de andere honden enkel een halsband met gemeentelijk registratieteken dragen met naam en woonplaats van de eigenaar. In ruil werd, zoals in Parijs, de verplichtte muilband afgeschaft.³⁷ Grafiek 2 toont aan dat het muilbanden in Antwerpen tot 1879 nauwelijks werd afgedwongen. Er werden in de jaren voor de afschaffing van het reglement maar een beperkt aantal processen-verbaal per jaar opgesteld.

36 GA (17 november 1878), Deel II, 505–506.

37 GA (17 mei 1879), Deel I, 340–366.

Het doel van het nieuwe reglement was dus tweeledig. Enerzijds kon verhaal worden gehaald voor aangerichte schade. Anderzijds bood het nieuwe reglement de mogelijkheid om gericht onderscheid te maken tussen honden met en zonder eigenaar. De honden met eigenaar kregen meer vrijheden. Het katholieke Handelsblad uitte enkele maanden later kritiek op de nieuwe liberale regel: 'Daar onze bestuurders gevonden hebben dat een medalieke beter is dan een muilband, zijn wij dan ook dagelijks getuige van woedende hondengevechten op straat'.³⁸ Zo sprongen mensen op tafels als een hond een koffiehuis binnenliep. Ook binnen de gemeenteraad had liberaal schepen Gits liever een leiband verplicht gezien in de parken en pleinen zodat de honden niet langer de bloemperken konden vernietigen en in de vijver van het Stadspark zouden zwemmen.³⁹

38 S.N., 'Een razende hond', *Het Handelsblad* (7 september 1879), 2.

39 GA (17 mei 1879), Deel I, 356–358.

Eénvormige nationale maatregelen

Bij de landelijke uitbraak van 1868 had de liberale minister van Binnenlandse Zaken Pirmez onderzocht of nationale maatregelen genomen moesten worden. Pas op 30 december 1882 stemde de nationale liberale regering een éénvormige wet die alle provinciale en gemeentelijke reglementen verving. Alle honden moesten een halsband dragen met naam en adres van de eigenaar. In geval van hondsdolheid in de gemeente of omstreken moesten alle honden aan een leiband of een muilkorf dragen.⁴⁰ Er werd dus veel vrijheid gegeven aan de honden. Omdat hondsdolheid bleef voorkomen onder de honden waren er evenwel veel periodes waarbij de beperkende maatregelen van kracht waren.

40 S.N., 'Gezondheid der huisdieren', *De Koophandel* (13 mei 1884), 2.

Zo verduidelijkte de procureur des Konings drie jaar later een onduidelijkheid in het reglement nadat de ijverige Brusselse politie bij 'een aanzienlijke razia' honden in beslag had genomen die zonder muilband of leiband hun meester vergezelden. Dit was niet wettelijk aangezien de politie bij vergezeld honden enkel een proces-verbaal moest opstellen. De klopjacht als geheel ging er rauw aan toe en '[...] er gingen van alle kanten klachten op'.⁴¹ Liberaal burgemeester Buls stelde dat telkens de muilband werd ingevoerd, het stadsbestuur vervloekt werd door de hondeneigenaars.⁴² Medici pleitten echter voor strenge handhaving. Louis Pasteur, destijds gekend voor zijn expertise over hondsdoelheid, liet in 1890 aan een Brusselse dokter weten dat België volgens hem veel te laks optrad tegen loslopende honden en het slecht muilbanden van honden.⁴³

Ook in Antwerpen klonken dezelfde opmerkingen. Bij de uitbraak van 1889 schreef de Maatschappij van Geneeskunde van Antwerpen een brief aan de gemeenteraad die vroeg om doelmatig te muilbanden doorheen het jaar, het dadelijk afmaken van elke hond in overtreding en 'eindelijk, strenge toepassing der straffen'⁴⁴ Een deel van de hondeneigenaars protesteerde immers tegen de maatregel door hem niet op te volgen. Schepen Gits verzuchtte: 'Gemuilbande honden vormen de uitzondering; en zijn zij gemuilband, dan is die muilband een belachelijk iets. Even goed ware het, er geenen aan te doen.' Burgemeester De Wael stelde dat er 300 processen-verbaal waren vastgesteld in de laatste 14 dagen, maar dat de vrederechter niet toekwam tot de dossiers. Grafiek 2 toont aan dat in 1889 594 processen-verbaal werden opgesteld ter overtreding van de verordening op de honden. De verzuchting van Gits werd in 1905 door de nationale overheid beantwoord.⁴⁵ Vanaf dan zouden enkel muilbanden verkocht worden volgens model goedgekeurd

In de kranten is de term 'straathond' voor het eerst terug te vinden in 1899 en werd die vanaf 1908 courant gehanteerd.

door de overheid. Bijna 40 jaar na de discussie in de Brusselse gemeenteraad werd dan toch de 'Pruisische maatregel' van een uniforme muilband opgelegd wanneer er hondsdoelheid heerste.

'Arme honden': straathonden versus huisdieren

Naast de huiselijke honden hadden de reglementen effect op de straathonden. Die laatste stonden legaal al sinds de laat-Oostenrijkse periode buiten de wet, maar drie factoren brachten hen nauwer in het vizier van de beleidsmakers. In 1877 dook hondsdoelheid op in Antwerpen waarbij een jonge vrouw stierf. In dat jaar opende ook het eerste stedelijke slachthuis in de stad waardoor honden meer gecentraliseerd opgesloten en gedood konden worden. Bovenal verminderde de urbanisatiegolf de open ruimte voor de vele straathonden.⁴⁶

Ook in het woordgebruik werd in het begin van de twintigste eeuw een sterker onderscheid gemaakt. Zo ontstond de term *straathond* als tegen-

Portret van een meisje met kamerplanten, een pop, boek en hond (1891). De aanwezigheid van de hond samen met de andere voorwerpen op het portret toont aan dat hij deel is van het huishouden. Bron: Felixarchief.

41 S.N., 'Binnenland', *De Koophandel* (21 juni 1885), 2.

42 GB (20 december 1890), Deel II, 905.

43 Ibidem, 904–906.

44 GA (20 juni 1889), Deel I, 335–342.

45 S.N., 'Honden', *De Denderbode* (11 juni 1905), 1.

46 Vynckier e.a., *Honderden honden in het Antwerpse Rivierenhof*, 183.

gesteld aan de 'legale' hond met eigenaar. Via de kranten, een sterke bron om woordgebruik te reconstrueren, is de term eerst terug te vinden in 1899 en werd die vanaf 1908 courant gehanteerd.⁴⁷ In de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw werd de term *zwervende hond* gebruikt. De nood aan een nieuwe term kwam voort uit het grotere onderscheid dat in het begin van de twintigste eeuw ontstond tussen de honden die leefden op straat en gedisciplineerde huisdieren. Er ontstond een ideaal van de hond, die net zoals de vrouw, gedisciplineerd en huiselijk was.⁴⁸

Ook de zintuiglijke hinder van de straat- en werkhonden raakte meer ge-problematiseerd. In *Een hondenvijand*, een kortverhaal uit 1913, doet een personage volgende uitspraak na gebeten te zijn door een straathond: 'En die straathonden! Zijn deze geen gedurig gevaar voor de voetgangers? De straat is hun domein en ze laten hun recht gelden. Ze komen u met een misprijzend gebaar besnuffelen, heffen tegen alles-en-nog-wat hun poot op, bedrassen uw gevel, uw huisdeur, ontstichten onnoozele wezens, jagen de kinderen schrik op het lijf, stelen het vleesch van de beenhouwerstafels. De echte meester van de straat is niet de gardevil met zijn stokske maar de hond, ik zeg en herhaal het: de hond, de hond!'⁴⁹

47 S.N., 'Leeuwen en wielrijders', *Het Handelsblad* (2 augustus 1899), 6. S.N., 'Honden en katten', *Het Laatste Nieuws* (8 maart 1908), 3.

48 Howell, 'Between the Muzzle and the leash', 223.

49 Raal, 'Een Hondenvijand', *Het handelsblad*.

Straathonden werden gezien als onhygiënisch omdat ze hun voedsel uit vuilnisbakken haalden. Bovendien zat hun pels vol luizen. Gemeenteraadslid Van Peborgh gebruikte soortgelijke zintuiglijke percepties en emoties om trekhonden van de hondenkarren beter te beschermen: 'Wie ziet ze niet dagelijks, de arme hongerlijders, met ruige gehavende huid, met uitgemergeld lijf, die bevend en bibberend de vuilnisbakken omwroeten!⁵⁰ Ze werden gezien als ongemanierd en een gevaar voor voetgangers en andere dieren. Een krant typeerde ze als 'gemeen'.⁵¹ Honden hoorden een huis te hebben waar ze gecontroleerd en gedisciplineerd werden.⁵²

Vooraleer er sprake was van stedelijke slachthuizen was het aan de politie-agenten zelf om de straathonden te bestrijden. Om opschudding te vermijden werd in het Brabantse reglement van 1842 expliciet vermeld dat het doden, indien mogelijk, uit het zicht van de bevolking plaatsvond. Bovendien gaf burgemeester Anspach, lid van de *Maatschappij ter Bescherming der Dieren*, opdracht om het doden van honden op de minst wrede manier te laten gebeuren.⁵³ De krant *Journal de Bruxelles* plaatste in een verslag over de gemeenteraad een cursief vraagteken achter het 'doden met zachtheid' dat de burgemeester beoogde.⁵⁴ Na de bouw van gemeentelijke slachthuizen werd systematische uitroeiing van straathonden de regel. In Antwerpen verdronk men de honden op de site van het stedelijk slachthuis.⁵⁵ Van Peborgh stelde in 1898 voor om een nieuw toestel te plaatsen in het slachthuis 'dat de zwerfende honden niet doodmartelt op de hartverscheurende manier, waarop dat nu gebeurt.'⁵⁶

In tegenstelling tot Nederland is er in de bronnen voor Brussel en Antwerpen nauwelijks protest te vinden tegen het afmaken van straathonden.⁵⁷ Meer nog, de negentiende-eeuwse dierenbeschermers verzetten zich niet tegen het afmaken van straathonden, maar enkel tegen het toebrengen van onnodig leed. Zij handelden in de overtuiging om de dieren niet onnodig te laten lijden door ontbering op straat. Jules Rühl, de bekendste Belgische dierenbeschermmer van de Belle Epoque, startte in Verviers en Brussel een dienst op die straathonden ophaalde en een nieuwe eigenaar zocht. Meestal moesten de honden echter worden gedood.⁵⁸ In 1898 besliste de Antwerpse maatschappij voor dierenbescherming om het stadsbestuur een wagen ter beschikking te stellen die de zwerfende honden zou overbrengen naar de bewaarplaats in het slachthuis.⁵⁹ Die kar met vier hokken verving de zak waar men de honden tot dan mee afvoerde. Het laatste nieuws rapporteerde 'ieder vindt het nieuw stelsel van hondenvangen veel beter en betamelijker'.⁶⁰ *De Koninklijke Antwerpsche Maatschappij tegen de Wreedheid jegens de Dieren* stelde in 1913 haar Stedelijke Bewaarplaats voor Dieren met open zo- dat ze meer tijd hadden om een oplossing te vinden voor de verlaten dieren.⁶¹

Tegelijkertijd met de inspanningen van de dierenbeschermers ging ook de stedelijke overheid voluit voor een reductie van het aantal straathonden. De uitbraak van hondsdolheid in Borgerhout en Antwerpen in 1899 deed de gemoederen sterk beroeren. Zeven Antwerpenaren bezweken aan de ziekte. Dit momentum zorgde voor een versnelde aanpak van zwerfhonden. De vondst in het Rivierenhof waarmee dit artikel begon is gerelateerd aan de *moral panic* van 1899. In 1899 werden bijna 9 honden per dag opgepakt. 2.422 ofwel 94% van hen werden gedood.⁶² Dit was substantieel hoger dan voorgaande jaren. In 1886 en 1898, jaren waarvoor data werd gerapporteerd in de kranten, werden de helft minder honden per dag gevangen. Ook het gedode percentage lag in 1886 lager op 66%. Gelijkaardig werd in Brussel de jacht op de honden opgeschroefd in 1899. Iets meer dan 10 honden

50 Van Peborgh, *Verloof aan de heeren voorzitter en leden van den gemeenteraad*, 1. De gegoede klasse achtte de eigenaars van trekhonden in als dierenmishandelaars die geen empathie hadden voor 'hun viervoetige dienaar'. De uitspraken in zijn verloof tonen aan dat ook in België de link tussen verwaarloosde honden en armen werd gemaakt.

51 S.N., 'XVIIe Wederlandsche tentoonstelling van honden te Brussel', *Het Laatste Nieuws* (4 april 1909), 1.

52 Howell, 'Between the Muzzle and the Leash', 226.

53 GB (9 maart 1868), Deel I, 83.

54 S.N., 'Bulletin du jour', *Journal de Bruxelles* (10 maart 1868), 1.

55 S.N., 'Arme honden', *Het Laatste Nieuws* (16 september 1905), 2.

56 Van Peborgh, *Verloof aan de heeren voorzitter*.

57 H. Bouter, *Arbeiden aan de veredeling van den mensch - 125 jaar Sophia-Vereeniging tot beschermen van dieren*, (Amsterdam: 1992), 20,30.

58 L. Foket, *Ethica, activisme en netwerken van de dierenbeschermers tijdens het fin de siècle: de casus van Belgisch activist Jules Rühl*, (Gent 2020), 18.

59 S.N., 'Antwerpsche Maatschappij tot de bescherming der dieren', *Het Handelsblad* (29 mei 1898), 2.

60 S.N., 'Het Hondenkarren', *Het Laatste Nieuws* (5 augustus 1898), 1.

61 Meer informatie over dierenbescherming zie K. Verlot, *De geschiedenis van de dierenbescherming in België 1890-1940* (Gent 1999), 33-34, 37.

62 S.N., 'Zwerfende Honden', *Het Handelsblad* (21 november 1899), 3.

werden per dag gevangen, waarvan 86% gedood. Achter deze gruwelijke cijfers school ook een economisch model. Antwerps gemeenteraadslid Nuijens beweerde dat er vet werd gemaakt van de honden.⁶³

De kilheid waarmee de straathonden uit het openbaar domein werden geweerd staat in contrast met de toenemende rol van de andere honden als huisdieren. Zo vonden in Brussel in 1908 en 1909 grote hondententoonstellingen plaats waar huisdieren met stamboek werden verkocht voor 500 frank, een bedrag waar werklieden maanden voor moesten sparen.⁶⁴ Naast de aandacht voor rashonden ontstond ook een hondenmode: 'Te Parijs heerscht tegenwoordig, voornamelijk in de dameswereld, het denkbeeld,

Vooraleer er sprake was van stedelijke slachthuizen was het aan de politieagenten zelf om de straathonden te bestrijden.

dat het van onfatsoenlijke opvoeding getuigt, wanneer men zich met een ongekleeden hond op straat vertoont!' Het Handelsblad vond het 'wraakroepend' dat de rijke dames geld gaven aan hondenkleermakers terwijl 'duizende arme menschenkinderen nauwelijks iets bezitten om hunne naaktheid te dekken!'⁶⁵ Insgelijks werd Van Peborgh door het katholieke Handelsblad weggezet als 'Vriend der honden, vijand der kinderen' omdat hij tegen een subsidie voor arme zieke kinderen van katholieke scholen had gestemd, maar wel opkwam voor subsidies aan dierenbeschermingsorganisaties.⁶⁶ Ook het socialistische blad Vooruit verzette zich tegen de hondenmode met een verhaal over honden die schoenen droegen 'met gouden gespen', iets wat de armen zelfs niet voor hun kinderen konden voorzien.⁶⁷

Dat honden verzorgd moesten worden door vermogende eigenaars was al terug te vinden in het betoog van Antwerps burgemeester Van De Put in 1868: 't'ls ongelooflijk hoevele geheel onvermogene mensen er honden op na houden. [...] t'ls mogelijk dat het houden van honden een vermaak en een troost zij, voor vele mensen; maar het is een gevaar.'⁶⁸ Die emotionele band tussen mens en hond was een trope in de literatuur. Zo komt deze gehechtheid aan bod op het einde van 'het Ivoren Aapje', een roman van Herman Teirlinck uit 1909 over het leven met een katholieke insteek. Lazare, wonend in een achterhuis in Brussel, treurt om zijn gestorven hond. Lazare bemerkt: 'Hij is dezen nacht gestorven, hernam Lieven, en gij ziet hem daar. Hij was oud. Zoolange jaren heeft hij mijn armoede gedeeld. God schonk hem mij om aan zijne eidelooze trouwheid de booze trouw der menschen te meten. God, die me hem gaf, ontnemt hem mij.'⁶⁹

De liefde voor honden moet genuanceerd worden. Zo was er in Antwerpen de 'vrij algemeen bestaande gewoonte, bij het werpen van honden, de wijfjes te verdrinken en alleen de mannetjes te sparen.'⁷⁰ Mogelijk gebeurde dit omdat deze minder nuttig waren voor werktaken. Toen de controle van de hondenbelasting in 1905 door de politie werd opgevoerd, rapporteerde Het Laatste Nieuws dat '[...] ontelbare lieden om aan die betaling te ontsnappen,

63 GA (januari 1899), Deel I, 39.

64 S.N., 'Tentoonstelling van honden te Brussel', *Het Laatste Nieuws* (16 maart 1906), 2.

65 S.N., 'Frankrijk Hondemode', *Het Handelsblad* (29 augustus 1896), 6.

66 S.N., 'Vriend der honden vijand der kinderen', *Het Handelsblad* (3 januari 1899), 1.

67 S.N., 'De geschoeide ... hond', *Vooruit*, (6 januari 1914), 1-2.

68 GA (5 september 1868), Deel II, 281.

69 H. Teirlinck, *Het ivoren aapje: een roman van Brusselsch leven* (Amsterdam 1909), 522-523.

70 GA (3 mei 1879), Deel I, 347.

Honden werden vervreemd van hun natuurlijk uiterlijk en vermenschlijkt. Bron: Le monde illustré, le tailleur pour les chiens, 15-08-1896, 105.

Honden zorgden mee voor sociale interactie en trokken de aandacht op de wandelingen van de burgerij. Bron: Le monde illustré, le tailleur pour les chiens, 15-08-1896, 105.

hunne honden naar het slachthuis brengen, waar zij allen bij middel van verdrinking gedood worden. Arme honden! En mogen wij het geen harteloze lieden heeten, die, liever dan eenige franken per jaar te betalen, deze dieren, welke hun zoo gehecht waren, laten slachtoffers zonder medelijden?⁷¹

71 S.N., 'Arme honden', *Het Laatste Nieuws* (16 september 1905), 2. Dit waren 12,5 minimumuurloonen van een metser in Brussel. Zie P. Scholliers, 'Loonontwikkeling, conjunctuur en arbeidsverhoudingen in het bouwvak in Brussel en Parijs, 1855-1940' BTNG-RBHC, XXI, (1990), 5.

Conclusie

In de openbare ruimte riepen honden zowel angsten als medelijden op. De irritaties en bezorgdheden bereikten ook de kranten en gemeenteraadsleden van beide grootsteden. Gemeenteraden en medische instanties hadden doorheen tijd en plaats verschillende ideeën hoe men overlast en hondsdolheid best kon aanpakken. Zo ging men doorheen de tijd een muilband, leiband of enkel een halsband verplichten. Reglementen konden problemen vaak maar gedeeltelijk aanpakken en werden tot midden jaren 1870 losjes geïmplementeerd. De liberale strekking was in tegenstelling tot de katholieke gemeenteraadsleden gevoeliger voor argumenten tegen het muilbanden. De Pruisische bijklank die aan het muilbanden werd gegeven, maakte het een politiek gevoelig debat in hoeverre de staat kon ingrijpen tegenover de honden. Heel wat hondeneigenaars verzetten zich tegen het muilbanden en de hondenbelasting. Zo werd in Brussel de verplichting tot muilbanden ongedaan gemaakt door protest van de inwoners gesteund door het advies van een raad van dokters. Zeker de leiband was onpopulair omdat het de vrijheid van hond en eigenaar beperkte.

Na de nationale invoering van halsbanden en bijbehorende registratie van honden werd zwaarder ingegrepen. In plaats van klopjachten tegen enkel *gevaarlijke* honden, werden straathonden systematisch opgepakt en afgemaakt in de nieuwe stedelijke slachthuizen. Voornamelijk tijdens periodes waarin hondsdolheid voorkwam werden veel loslopende honden omgebracht. De opkomende dierenbeschermingsverenigingen hadden hier geen probleem mee, zolang het afmaken maar 'zo zacht mogelijk' gebeurde. Vandaag komt rabiës in België enkel nog uitzonderlijk voor bij vleermuizen of geïmporteerde honden.⁷² Wereldwijd sterven echter jaarlijks zo'n 75.000 personen aan de ziekte.⁷³

72 Sciensano, <https://www.sciensano.be/nl/gezondheidsonderwerpen/rabies/cijfers> (2022), geraadpleegd op 30 december 2022.

73 Gezondheid en Wetenschap, <https://www.gezondheidswetenschap.be/richtlijnen/vermoeden-van-hondsdolheid-rabies> (2019), geraadpleegd op 9 december 2022.

Beredeneerde bibliografie

De studie van dieren in de stad won net voor de eeuwwisseling aan belang bij geografen en historici. In de bundel *Animal Cities: Beastly Urban Histories* onder redactie van Peter Atkins zien de auteurs vanaf het midden van de negentiende eeuw veranderingen in de relatie tussen mens en dier. Dit leidde onder andere tot wat *the great separation* wordt genoemd, het uiteengroeien van stad en platteland.⁷⁴ Takashi Ito toont in zijn bijdrage aan dat de zoo ontstond uit de vraag dieren waar te nemen in goede levensomstandigheden.⁷⁵ In diezelfde zin vindt ook de divergentie plaats tussen straat en huishonden. Sabine Barles stelt in *Undesirable nature* de vraag hoe dieren werden waargenomen, in het bijzonder door de beleidsmakers die de stedelijke ruimtes konden beïnvloeden.⁷⁶ In het boek *Mad Dogs and Englishmen* wordt voor Engeland de sociale geschiedenis van de strijd tegen hondsdomheid gevat voor de periode 1830–2000.⁷⁷ Voor Parijs zie het boek van Kete.⁷⁸

In de studie rond de *urban animals* wordt de waarneming vaak behandeld zonder het centraal te stellen in een onderzoek. Heemkundig onderzoek kan menselijke ervaringen problematiseren om de aanwezigheid en rol van dieren in de steden en dorpen tot leven te brengen. De *sensory history* en *history of emotions* bieden een uitweg. Het kan gezien worden als een techniek om een bepaald thema te onderzoeken.⁷⁹ Zo kunnen historici geuren, tast, smaken, zichten en geluiden gebruiken voor meer dan literaire doeleinden. Interessante bronnen zijn de gemeentebladen van steden en gemeenten die terug te vinden zijn in universitaire bibliotheken en stedelijke archieven. Percepties van de gegoede klasse en de pers kunnen ook bestudeerd worden in de kranten in erfgoedbibliotheken of online op BelgicaPress.

- 74 P. Atkins, 'The Charmed Circle', in: P. Atkins (red.), *Animal Cities: Beastly Urban Histories* (Farnham 2012) 76. & P. Atkins, 'Animal wastes and Nuisances in Nineteenth-Century London', in: P. Atkins (red.), *Animal Cities: Beastly Urban Histories* (Farnham: 2012), 52.
- 75 I. Takashi, 'Locating the transformation of sensibilities in nineteenth-century London', in: P. Atkins (red.), *Animal cities: beastly urban histories* (Farnham 2012), 204.
- 76 S. Barles, 'Undesirable Nature: Animals, resources and urban nuisance in nineteenth-century Paris' in: P. Atkins (red.), *Animal cities: beastly urban histories* (Farnham 2012).
- 77 Pemberton en Worboys, *Mad Dogs and Englishmen*.
- 78 K. Kete, *The beast in the boudoir: pet keeping in nineteenth-century Paris* (Berkeley: 1994).
- 79 M. Smith, 'Producing Sense, Consuming Sense, Making Sense: Perils and Prospects for Sensory History', *Journal of Social History*, 40/4, (2007). M. Susan, 'Current Emotion Research in History: Or, Doing History from the Inside Out', *Emotion Review*, 3/1 (2011).

Biografie

Christophe Bellens (°1995) studeerde in 2017 af als master in de geschiedenis en studeerde vervolgens internationale betrekkingen. Zijn onderzoek richt zich steeds op de relatie tussen percepties en het politiek beleid. Nadien legt hij zich toe op hedendaagse politiek en stimuleert het lokale economisch beleid als stafmedewerker belangenbehartiging bij Voka – Kamer van Koophandel Antwerpen-Waasland. Contact: Bellens.christophe@gmail.com.

Beestig
Erfgoed